

и културних радника на слободну територију, писац међу Назором и другима спомиње и Бранка Ђопића, нашег познатог књижевника-борца, мада се он од самог почетка устанка налазио у партизанским одредима.

Остали садржај претстављају цртице из илегалног живота, саопштене у репортерској форми, тематски врло занимљиве и драматски напето обрађене, међу којима се нарочито истиче „Курир Централног комитета“.

Обрађујући проблематику на један научно-популаран начин, без научног апарата, на бази досадашњих истраживачких резултата, ово дело — на извештајан начин нешто закоснели пандан одговарајућем зборнику који је прошле године издало Друштво историчара Србије — постигнуће очекивани циљ, јер на једном месту, свестрано, за младе генерације и широки читалачки круг уопште, примењујући научни метод, приказује све фазе и улогу коју су имале друштвене снаге у том сложенем збивању

Бранко Петрановић

ХИСТОРИЈСКИ ЗБОРНИК

1957, бр. 1—4

И овај број Хисторијског зборника обилује чланцима, расправама, приказима и освртима. Прилози освјетљавају многе појединости о којима се досад мало писало. Радови су, углавном, дати на основу архивских истраживања и студиозних анализа.

Часопис у једном документованом прилогу доноси неколико поглавља из средњевјековне историје Котора, о коме су досад писали, како је познато, многи познати научници.

У опсежном чланку „Припреме Комунистичке партије за оружану устанак у Далмацији“ Душан Пленча говори махом о Комунистичкој партији у Далмацији од 1938 године, када су одржани посљедњи парламентарни избори у старој држави. Образлажући у тексту низ услова под којима је Партија дјеловала, писац већ у почетку констатује да је у том међувремену КП у Далмацији имала знатан број својих чланова и симпатизера окупљених око легалне Странке радног народа „која је ушла у састав Удружене опозиције“ да би Партија „преко ње проводила унутар УО снажну политичку активност“ исто као и преко других „трансмисија“, организованих махом од 1937 године. Износећи штетну дјелатност фракционаша Вицка Јеласке, Ива Марића, Балкана и др., који су „имали велики ауторитет у сплитској партиској организацији“, писац даље илуструје стање од септембра 1938, када је одлуком ЦК КПЈ смијењен дотадашњи Покрајински комитет и изабран нови. 1940 године одржана је партиска конференција у Сплиту, у при-

суству чланова ЦК КПЈ на челу са Титом који је дао нове смјернице раду. Писац у концизном излагању описује даље рад Партије преко синдиката након укидања УРССЈ, обухватајући и дјелатност СКОЈ-а од формирања окружних и средњих комитета, од када су биле организоване многе демонстрације, а нарочито 27 марта 1941, и касније у току припрема за оружани устанак послје капитулације старе државе и формирања НДХ. У чланку се освјетљава активност мачековаца и њихова солидарност са усташама у ери Павелићеве страховладе, пружајући истовремено податке о тзв. националистима окупљеним око свештеника Ђујића и осталих који су тијесно сарађивали са Дражом Михајловићем, против чијег се утицаја Партија борила са истом жестином као и против окупатора.

На основу проверених архивских извора као и радова, Богдан Кризман у чланку „Претставници Претсједништва Народног вијећа СХС у Будимпешти, Бечу и Прагу 1918“ анализира догађаје од те године, износећи многе интересантне и за науку драгоцене податке. Писац се ту претежно задржава на улози претсједника мађарске владе, грофа М. Каролија, који је као протагониста „неутралне“ владе желело да од „земаља круне Светог Стефана спасе што више“ оперишући разним комбинацијама у току преговора са претставницима Народног вијећа које је 29 октобра 1918, као „врховно тијело преузело на себе сву одговорност и на свом подручју водило и вањске послове“ нове државе СХС до уједињења и формирања прве заједничке владе у Београду. У једном повјерљивом извјештају претставника мађарске владе, капетана Гембеша, стоји јасно да је ондашњој мађарској влади било стало до Међумурја, „јер врховни заповједник француске војне силе“, како се тамо каже, „Франш Депере није споменуо запосједнуће Међумурја“ итд. Из пишчевог концизног излагања назиру се даље многоструке комбинације у вези са подјелом територија бивше Дунавске монархије, а нарочито од стране Румуније и новостворене Чехословачке, чији су претставници уложили протест код команданта савезничких окупационих снага у Мађарској, генерала Енрија, „да Мађари повуку своје оружане снаге из немађарских крајева“ итд.

Кризман нас у појединим поглављима свога рада упознаје са током догађаја како код сусједа, Аустријанаца и Мађара, тако и код нас, расвјетљавајући активност Југословенског одбора у иностранству, Народног вијећа у Загребу и Претсједништва владе у Љубљани све до образовања нове владе СХС у Београду, чије је министарство спољних послова било отада једино компетентно да води преговоре са иностранством и са заступницима страних земаља у Београду.

Љерка Кунтић у чланку „Прилози политици хрватске опозиције 1865—68“ износи историјат политичких догађаја у Хрватској, дотичући се написа француског новинара Ригондоа насталих у току његова боравка у Хрватској 1867, као и његових

дописа и коментара у белгиској и француској штампи тог периода. Писац анализира рад Самосталне странке у Хрватској од избора 1865, који су за њу били поразни, коментаришући истовремено односе између Мађара и Хрвата отприје тзв. Нагодбе Беча и Пеште и касније, од када су Мађари били неограничени у поступцима према свим немађарским народностима на подручју њихове администрације. „Онда је“, према писцу, „Народна странка заједно са бившом Самосталном а с њима и Хрватска уопће изгубила значење трећег партнера у политичкој игри Беча, Пеште и Загреба“

Из свега овога може се закључити да је француска јавност преко Ригондоових дописа била упозната са стањем у Хрватској, а нарочито са њеном традиционалном борбом против туђинских утицаја, у овом случају против Мађара. То се може видјети и из цитата које писац наводи из листа „Позор“ као и других водећих француских листова.

Даља пишчева излагања о том питању задиру у планове великих сила, а нарочито у руско-француске и аустро-пруске комбинације, освјетљавајући нам најзад епилог свега тога након извјесних промјена спољнополитичког курса у вези са Турском и њеним посједима на Балкану.

Пратећи и даље Ригондоа, кога након протјеривања из Хрватске налазимо у Венецији као издавача новог листа на француском језику — *Revue orientale* — писац доноси преписку између њега (Ригондоа) и Рачког, као и коментаре листа у односу на стање у Двојној монархији, да би најзад из свега тога закључио да је Ригондо био потплаћен од некога.

Из материјала се види да је Ригондо у цјелости подржавао став руске спољне политике од када је она преко свог амбасадора при Порти, генерала Игњатијева, изнијела свој програм у односу на Турску, наиме од појаве Источног питања које је, како је познато, југословенски оријентисана публицистика, а нарочито војвођанска, будно пратила, солидарисући донекле своја начела са руским. Зато писац поводом свега тога закључује „да је писање Ригондоа било бесумње у складу са одређеном руском политиком на Истоку“ и да је „његово писање ишло у прилог и вањској политици Штросмајера“, иако на другом мјесту своје расправе, пошто је цитирала чланак Матије Бана, каже да је Ригондо био „жесток агитатор али и несталан у свом ставу према проблемима словенског југа“. Овај и овакав пишчев закључак можда произилази отуда што је Ригондо у својој ревији објавио Банов чланак и његово становиште које се састојало у неком компромису Западних и Јужних Словена са Аустријом, на супрот томе што је Ригондо у првом броју ревије био непомирљив према Двојној монархији. Но ипак, из свега овога излази да Кунтић, у интересу науке и дефинитивног суда о овом запаженом француском новинару, још није све рекла, вјерујући да ће наћи на друге материјале који би јој дали повода да га у цјелости поретрише.

Др Славко Гавриловић још у уводу расправе „Аграрни покрет у Срему, Славонији и Маславици почетком XIX вијека“ обухвата значај тзв. Славонског урбара из времена Марије Терезије и прије њене владавине који је „за неколико деценија ограничавао самовољу спахија, успоравао процес „ограђивања“ и унеколико побољшао положај сељаштва ових заосталих и дубоко феудалних пограничних области аустриске државе“ Писац у краћим потезима пише о утицају новчане ренте у Срему и Славонији тог периода, уствари од замашније мануфактурне производње у неким аустриским земљама (Чешка и Италија), освјетљавајући положај спахилука на том подручју као и експлоатисаних маса од појаве „великог пораста цијена основних пољопривредних производа житарица“, када је спахилук због конкуренције „био упућен првенствено на властиту производњу житарица услед чега је успједила осјетнија експлоатација према феудалној најамној снази“ Резултати пишчевог испитивања тих појава, проналажење низа узрока и посљедица помоћу непобитних економских чињеница, с једне, и јаког утицаја Велике француске револуције, с друге стране, дјелују на читаоца импресивно, уколико из њих избија опрезан суд, вјеродостојан стварности. За разлику, дакле, од извјесних писаца и хроничара тих догађаја, доводећи много шта у везу са стиххијношћу, Гавриловић, научним методом, објашњава ток догађаја а са њима и став митрополита Стевана Стратимировића који је услед замашнијег „сељачког бунта и врења“ био ту еластичнији и радио свим силама „да испуни“ сељачке минималне захтјеве.

Гавриловић даље оцјењује замах и значај Тицанове буне у Срему 1807, као и везе Тицана и осталих коловођа побуне са српским устаницима, износећи Стратимировићева шуровања са аустриским властима против Тицана, који је најзад, након страховитих тортура издахнуо крајем 1809 године, да би наредних година један исти интерес збратимио сељаке обје вјере и народности у борбама против великопосједника.

Анто Мариновић приказује историјат развитка власти у средњевјековном Котору. На основу бројних објављених и нових извора, аутор је у концизном излагању обухватио значај Которског статута који је, како аутор напомиње, „у својој првој редакцији састављен за вријеме Стефана Уроша II, Милутина“, дакле негдје између 1302 и 1315 године.

Пошто је у уводу документарно приказао значај статута такве врсте у Дубровнику и у неким другим приморским мјестима, о којима је у своје вријеме писао Синдик обухватајући у цјелости статутарне одредбе, писац прелази на административно уређење которске општине и ванградског подручја, илуструјући компетенцију кнеза „који не наступа као неки апсолутни господар и управитељ већ као „први међу једнакима“ тј. дијели извршну власт са судијом и касније Малим вијећем.

У посебном одјељку писац обухвата стање у граду од његовог постанка, када је имао „демократску управу и законодавну власт“ као израз опште народне скупштине све до 1372 године, откада долази до изражаја осјетна класна диференцијација, наиме од појаве властеле „која се формирала као засебан друштвени staleж да би постепено истисла плебс од сваког судјеловања у градској управи“.

Писац ту критикује извјесне Синдикове тврдње у односу на компетенцију Малог вијећа, Вијећа умољених, Вијећа дванаесторице, налазећи да су редактори Которског статута „пореметили хронолошки ред“ и на тај начин створили збрку тврдећи, најзад, да је Вијеће дванаесторице ранија установа од Вијећа умољених. Прецизирајући, даље, стање у граду од доласка Млечана, тј. од 1371 до 1420 године, када је Котор „проживио најтеже дане у својој повијести“, писац расвјетљава многе појединости из разних временских раздобља у току владавине Венеције, дотичући се укратко и друштвених односа, положаја властеле, жене и робова.

Рубрика „Грађа“ садржи неколико занимљивих прилога који се тичу хрватске историје из доба немира пред крај 1918, о којима пише Б. Кризман. То су махом извјештаји Привременог народног вијећа СХС у Загребу. Поред ових докумената и вијести које „потичу из једностраног извора“ има и других докумената из 1917 године, у вези са политичком дјелатношћу др Анта Мандића и других у Русији за вријеме Октобарске револуције, које саопштава Владимир Кошчак. Особито се истиче улога др Радослава Јовановића, Херцеговца, „који се приближио болшевицима и ступио у контакт са самим Лењином“. Из ових докумената може се оцијенити дјеловање Српског добровољачког корпуса, односно Југословенског корпуса, у чијим је редовима било назадних и прогресивних елемената.

Б. Кризман се у рубрици „Оцјене и прикази“ осврће на опсежан чланак професора Ф. Чулиновића „Зелени кадар“, објављен у „Савременику“, приказујући улогу те организације која је „попримила своје касније социјално-револуционарно обилежје“ на подручју Двојне монархије, доказујући да је професор Чулиновић радикализирао властиту оцјену из књиге „1918 година на Јадрану“ у односу на побуну морнара у Боки Которској. Занимљив је приказ Драгована Шепића на књигу савременог италијанског историка Луиђија Албертина о догађајима у Првом свјетском рату у вези са држањем наших народа под бившом Аустро-Угарском. Рецензент налази да та књига садржи доста објективних закључака из тог периода. Приказ чланака В. Ј. Вучковића од Јерке Кунтић врло је прегледан и садржајан, као и остали документовани и бројни прикази и рецензије Олега Мандића, Наде Клајић, Рене Ловренчић, Вука Винавера и др.

Часопис истовремено приказује стручне часописе и ревије у земљи, третирајући поред њих и тезе појединих историка на X међународном конгресу историских наука одржаном у Риму у току 1955 године.

Василије Лукић

ЈАДРАНСКИ ЗБОРНИК

Прилози за повијест Истре, Ријеке и Хрватског Приморја
Св. II, Ријека — Пула, 1956, и св. III, Ријека — Пула 1958

Оба годишта, као што им то наводе и поднаслови, објављују расправе, чланке и грађу која се прегежно односи на Истру, Ријеку и Хрватско Приморје. На уводном мјесту св. II објављен је овећи рад др Вјекослава Братулића „Одједи октобарске револуције у Истри“, у ком је третиран раднички покрет у главном истарском радничком центру Пули. Винко Антић доноси значајне податке о херојском раду и залагању Николе Цара у току Народноослободилачке борбе. Рад академика др Мије Мирковића о Матији Влачићу у Лабину и у Венецији (1520—1539) јесте одломак из биографије посвећене том нашем великом Истријанцу. Bernard Stulli, анализирајући Истарски развод, долази до закључка да је сачувани текст компилација XVI стољећа. У чланку др Стјепана Антољака изнесени су нови подаци о Гасталду Прибиславу, о коме је раније постојало мишљење да је био жупан у Барбану, што је др Антољак одбацио. Рад Берислава Лукића „Борба за равноправност хрватског језика у истарском сабору“ је значајан прилог проблематици која третира то политичко-национално важно питање. Тоне Перушко, анализирајући два истарска учитељска часописа „Народну просвјету“ и „Хрватску школу“, износи неке моменте који су занимљиви и за повијест школства Црне Горе крајем XIX стољећа. Др Драгован Шепић доноси нове податке о ситуацији у Трсту у вријеме распада аустро-угарске монархије. Др Богдан Кризман обрађује проблем савезничког ултиматума изнесеног у јадранском питању мјесеца сижечња 1920 године. Опсежан рад Бранка Марушића „Из повијести колоната у Истри и Словенском Приморју“ значајан је прилог за познавање колоната у Истри од његових првих почетка тј. од II ст. н. е. па све до краја XVIII стољећа. Рад др Олега Мандића „Појава капиталистичких односа у већиначкој опћини“ у XVI стољећу значајан је за развој привредних и друштвених прилика у нашим крајевима. Иван Ерцег извршио је солидну анализу економског положаја кметова чабарске господије крајем XVIII ст. Др Данило Клен објавио је сасма нове податке о сабирањима и подавањима на Пресу и Осору у вријеме венецијанске доминације. Др Бранко Којић износи у чланку „Рибарство Лошињана“ нове моменте из раздобља XVIII и XIX ст. Не мање је занимљив и чланак Радојице Ф. Барбалића под